

معرفی اجمالی
تالیفات
موجود
تشخیص مفید

محمد مهدی صباحی

حدود يك سال و نیم قبل جامعه
مدرسین حوزه علمیه قم تصمیم گرفت
به عنوان هزارمین سالگرد رحلت علامه
مفسر، فقیه اصولی، کلامی محدث،
مناظره گر بحاث، ولی مخلص خاندان
نبوت و رسالت، شیخ مفید، ابو عبدالله
محمد بن محمد بن النعمان، حارثی،
بغدادی، معروف به ابن معلم قدس سره
الشریف کنگره بزرگداشتی در سال
۱۴۱۳ هجری قمری برگزار نماید.

در این راستا احیاء آثار آن بزرگوار
که بحق از مدارك و مآخذ اولیه معارف

اسلام و بخصوص مکتب تشیع به شمار می‌رود، در دستور کار دبیرخانه کنگره قرار گرفت.

پس از گذشت چندین ماه و بررسی‌های مقدماتی، حدود شش ماه قبل حضرت حجة الاسلام و المسلمین جناب آقای استادی دامت افاضاته مسئولیت انجام کارهای لازم کنگره را به عهده گرفتند که از جمله آنها چاپ آثار مرحوم شیخ مفید(ره) بود.

برای شناسایی آثار شیخ مفید بررسی و تورق فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌های عمومی و خصوصی جهت اطلاع از نسخه‌های خطی تألیفات شیخ مفید مورد نیاز بود، که این کار به دست تعدادی از طلاب فاضل حوزه علمیه قم انجام پذیرفت. در این نوشتار آثار موجود مرحوم شیخ مفید را به طور اجمال معرفی می‌کنیم.*

البته چون ممکن است اطلاعات ما نواقصی داشته باشد از دانشمندان و کسانی که نسخه‌های خطی آثار مرحوم شیخ مفید را در اختیار دارند استمداد می‌طلبیم که اطلاعات خود را در اختیار دفتر کنگره قرار دهند.

أجوبة المسائل السروية

ابن شهر آشوب از این رساله به عنوان «المسائل السروية» یاد کرده است.^۱

مؤلف در این رساله به یازده سؤالی که توسط شریف فاضلی از ساری مطرح شده پاسخ می‌دهد. عناوین مسائل از این قرار است:

۱ - پیرامون روایتی از امام صادق علیه السلام در باره رجعت و متعه.

۲ - در اشباح و خلقت ارواح قبل از خلقت حضرت آدم علیه السلام و عالم ذر...

۳ - ماهیت و حقیقت روح و اینکه پس از جدا شدن از بدن انسان هنگام مرگ چه می‌شود؟

۴ - انسان چیست و آیا حقیقت انسان همین شخصی است که دیده می‌شود؟

۵ - عذاب قبر، کیفیت و محل آن.

۶ - معنی آیه شریفه وَ لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ أحياءٌ

* شایان ذکر است مقاله‌ای که نویسنده در اختیار مجله گذاشتند شامل معرفی کلیه نسخه‌های خطی آثار مفید نیز بود که دفتر مجله با اجازه ایشان آن قسمت را حذف نمود.

۱ - معالم العلماء، چاپ نجف، ص ۱۱۳.

مجله نور علم، دوره چهارم، شماره نهم

عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ^۲ و مراد از زندگی شهدا

پس از شهادت چیست؟

۷- آیا قائلین به جبر کافرند؟

۸- در اختلاف نظر فقها چه باید

کرد؟ آیا فقط آنچه استناد به روایات

ائمه علیهم السلام دارد مورد قبول است؟

۹- آیا قرآن موجود همان قرآن نازل

شده است و یا چیزی از آن افتاده

است؟

۱۰- موضوع تزویج دختر

امیرالمؤمنین علیه السلام با عمر و تزویج

دو دختر نبی گرامی اسلام با عثمان

چیست؟

۱۱- خارج شدن مرتکبان کبائر از

جهنم چه وجهی دارد؟

احکام النساء

نجاشی در تألیفات شیخ مفید، کتابی را

با این عنوان ذکر کرده است.^۳ نگاه علوم انسانی و مطالعات

مؤلف در این کتاب، مختصات زنان

در احکام فقهی را به درخواست بانوی

جلیل القدری که احتمالاً مادر بزرگوار

سید مرتضی و سید رضی رضی الله عنهما

می باشد، در چهارده باب و دوازده فصل

تنظیم کرده است.

باب اول: اینکه در مسائل اعتقادی

فرقی میان زن و مرد نیست.

باب دوم: در انجام طهارت و وضو

گرفتن و اینکه زنان، استبراء از بول آن

گونه که برای مردان هست ندارند.

باب سوم: مسائل مربوط به حیض،

نفاس و استحاضه که مخصوص بانوان

بوده و بیان احکام آن.

باب چهارم: احکام بانوان در موقع

اقامه نماز و حکم امامت جماعت

بانوان.

باب پنجم: مختصات خانمها در

موقع روزه گرفتن.

باب ششم: احکام بانوان در زکات

و صدقات.

باب هفتم: احکام زنان در حج و

عمره.

باب هشتم: احکام بانوان در

ازدواج.

باب نهم: احکام طلاق که

مخصوص خانمهاست.

باب دهم: احکام بانوان در اداء

شهادت در نزد حاکم.

.....

۲- سوره آل عمران (۳): ۱۶۹.

۳- رجال نجاشی، تحقیق سید موسی شبیری

زنجانی، قم، مؤسسه انتشارات اسلامی، ۱۴۰۷ق.

فهرست.

مورد اختلاف است و بر اساس تحقیقی که اخیراً در مجله نور علم منتشر شده این کتاب از تألیفات شیخ مفید نیست.^۴ در این کتاب احادیث مختلف و مسائل تاریخی گوناگون جمع آوری و کشکول گونه، تدوین شده است.

الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد نجاشی^۵ و شیخ طوسی^۶ و ابن شهر آشوب^۷ این کتاب را از مصنفات شیخ مفید (قده) شمرده‌اند. تقریباً نصف کتاب پیرامون زندگانی حضرت علی علیه السلام در ابعاد مختلف آن است از جمله جنگها و درگیریهای داخلی، خطبه‌ها و تعلیمات روشنگرانه آن حضرت در زمینه مسائل گوناگون اعتقادی، اجتماعی، سیاسی، مواظ و نیز ظلمهایی که بر آن بزرگوار از جانب افراد و جناحهای مختلف رفته است. این کتاب دارای حدود چهل و چهار باب و یکصد و هفتاد و هشت فصل می باشد.

۴ - مجله نور علم، شماره ۴۰ و ۴۲.

۵ - رجال نجاشی، ص ۳۹۹.

۶ - فهرست شیخ طوسی، چاپ مشهد، ص ۳۱۵.

۷ - معالم العلماء، ص ۱۱۳.

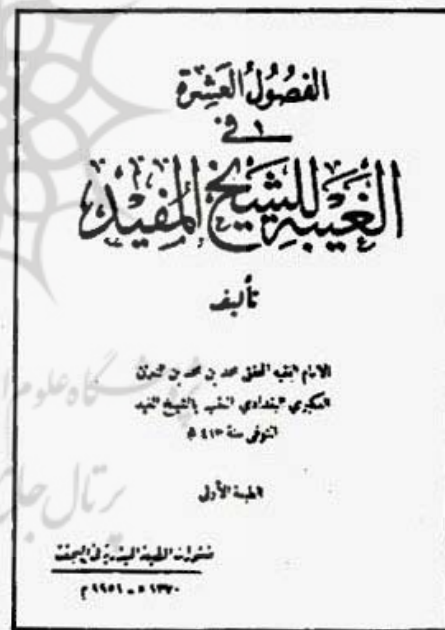
باب یازدهم: آنچه مخصوص خانمهاست در مسائل قصاص، دیات و...

باب دوازدهم: مختصات بانوان در حدود.

باب سیزدهم: در آداب اجتماعی واجب و مستحب.

باب چهاردهم: احتضار و آداب میت و مراسم بعد از فوت از قبیل غسل، کفن و دفن.

این کتاب تا کنون چاپ نشده است.

الإختصاص

انتساب این کتاب به مرحوم شیخ مفید

الإشراف

نجاشی این رساله را جزء تألیفات شیخ مفید آورده است.^۸

مؤلف، مختصری از احکام طهارت، صلات، زکات، صوم و حج را در این رساله ذکر کرده است.

این رساله تاکنون چاپ نشده است.

الإعلام بما اتفقت علیه الإمامية مما اتفقت العامة على خلافهم فيه.....

نجاشی و ابن شهر آشوب این رساله را از تألیفات شیخ مفید (ره) دانسته اند.^۹

مرحوم شیخ مفید به درخواست سید مرتضی، آن دسته از احکام فقهی را که مورد اتفاق امامیه است و در میان اهل سنت، اتفاق بر خلاف آن است،

جمع آوری نموده و این تألیف را تکلمه کتاب «اوائل المقالات» قرار داده است. «اوائل المقالات»

شامل موارد اختلاف امامیه و سایر فرقه های اسلامی در اصول دین است.

و این رساله در فروع دین بحث می کند.^{۱۰}

در این رساله همه کتابهای فقهی

پنجاه و دو گانه مطرح شده و به اسم بعضی از کتابهای فقهی که در آنها میان شیعه و اهل سنت اختلافی نیست، تصریح شده است. و اکثراً عناوین کتب فقهی را با عنوان «باب» و بعضی را با عنوان «القول» آورده اند.

الإفصاح

شیخ طوسی در فهرست^{۱۱} و ابن شهر آشوب در معالم العلماء^{۱۲} نام کتاب را «الإفصاح» و نجاشی،^{۱۳} «الإفصاح فی الإمامة» ذکر کرده اند.

شیخ مفید پس از ذکر مقدمه ای بر ادله خلافت بلا فصل علی (ع) در طی نود و پنج فصل، اشکالات مخالفین و ادله ای را که آنان از قرآن و سنت و اجماع بر خلافت دیگران آورده اند، پاسخ می دهد و در نهایت گوید: ادله شیعه را در اثبات امامت از آیات و اخبار در کتابی دیگر بیان می کنم که احتمالاً مرادشان کتاب

.....

- ۸ - رجال نجاشی، ص ۳۹۹.
- ۹ - رجال نجاشی، ص ۴۰۰؛ معالم العلماء، ص ۱۱۴.
- ۱۰ - الذریعه، ج ۲، ص ۲۳۷.
- ۱۱ - فهرست، ص ۳۱۵.
- ۱۲ - معالم العلماء، ص ۱۱۳.
- ۱۳ - رجال نجاشی، ص ۳۹۹.

«الإيضاح في الإمامة» باشد که تاکنون نسخه‌ای از آن به دست نیامده است. این کتاب را اخیراً مؤسسه بعثت در قم با تحقیق و تصحیح و تعلیق منتشر کرده است.

أقسام المولى فى اللسان
نجاشی^{۱۴} و ابن شهرآشوب^{۱۵} این رساله را در شمار تألیفات شیخ مفید(ره) آورده‌اند.

شیخ مفید ده معنی برای لفظ مولى ذکر می‌کند:

- ۱ - الأولی، ۲ - مالك الرّق، ۳ - الْمُعْتَق، ۴ - الْمُعْتَق، ۵ - ابن العم، ۶ - الناصر، ۷ - ضامن الجريرة و يحوز الميراث، ۸ - الحليف، ۹ - الجار، ۱۰ - الإمام، السید المطاع.

و سپس استدلال می‌کند که اساس همه معانی دهگانه همان معنی اول(الأولی) است. آنگاه چند مورد که شعرای فصیح عرب لفظ «مولى» را به معنی «أولی» استعمال کرده‌اند، ذکر می‌نماید و نتیجه می‌گیرد که مراد از لفظ «مولى» در حدیث غدیر همان «الأولی» است.

*

الأمالی

مرحوم نجاشی^{۱۶} کتاب «الأمالی المتفرقات» را از تألیفات شیخ مفید ذکر کرده است. این کتاب دارای چهل و دو مجلس و سیصد و هشتاد و هفت حدیث در اخلاق، اعتقادات، تاریخ، دعا و... می‌باشد و لیکن علامه تهرانی^{۱۷} مجموع مجالس امالی را چهل و سه مجلس ذکر کرده است. چاپ سوم امالی در نجف نیز دارای چهل و دو مجلس است.

اوائل المقالات فى المذاهب المختارات
نجاشی^{۱۸} کتابی به عنوان «اوائل المختارات» و ابن شهرآشوب^{۱۹} به عنوان «اوائل المقالات و المذاهب المختارات» را از تألیفات شیخ مفید شمرده‌اند.

در این کتاب، طی شش باب، مباحث اعتقادی شیعه و مخالفان آنها مطرح شده است. عناوین بابها

-
- ۱۴ - نجاشی، ص ۲۰۱.
 - ۱۵ - معالم العلماء، ص ۱۱۲.
 - ۱۶ - رجال نجاشی، ص ۴۰۰.
 - ۱۷ - الذریعه، ج ۲، ص ۳۱۶.
 - ۱۸ - رجال نجاشی، ص ۳۹۹.
 - ۱۹ - معالم العلماء، ص ۱۱۴.

عبارتند از:

۱ - باب القول في الفرق بين الشيعة فيما نسبت به الى التشيع و المعتزلة فيما استحققت به اسم الاعتزال.

۲ - باب الفرق بين الإمامية و غيرهم من الشيعة و سائر أصحاب المقالات.

۳ - باب ما اتفقت الإمامية فيه على خلاف المعتزلة، فيما اجتمعوا عليه من القول بالإمامة.

مرحوم شيخ مفيد بعد از ذكر عنوان باب، در طی دوازده بند موارد اختلاف را با عنوان «القول في...» ذکر می کند.

۴ - باب وصف ما اجتبته من الأصول.

در این باب ۵۳ مورد از اختیارات خود را در اعتقادات با عنوان «القول في...» بیان می کند.

۵ - باب القول في بيان العلم بالفائبات و ما يجرى مجراه من الأمور المستنبطات، و هل يصح أن يكون اضطراراً أم جميعه من جهة الإكتساب؟
شيخ مفيد ضمن تبیین و توضیح عنوان باب، نه عنوان دیگر را نیز به همین ترتیب ذکر می نماید.

۶ - باب القول في اللطيف من الكلام.

در این باب عمدتاً مباحث فلسفی مطرح گشته و شيخ مفيد نظر خود را در این مباحث بیان می کند.

در ذیل این باب دو فصل قابل توجه است:

۱ - القول في الزيادات في اللطيف... که از فصل ۵۹ تا ۷۰ را شامل است.

۲ - الزيادات التي سألها الشريف الرضى عن المفيد عليهما الرحمة ليضاف الي «اوائل المقالات».

مجموع این زیادات که سيد رضى سؤال فرموده چهار مورد است.

مرحوم سيد بن طاوس در فرج المهموم فصلی را از كتاب المقالات ذکر کرده که تا کنون در نسخه های خطی موجود و چاپی «اوائل المقالات» دیده نشده است. مرحوم چرندابی این فصل را در پاورقی چاپ خود آورده است. این فصل این چنین شروع می شود: إنَّ الشَّمس و القمر و النجوم أجسام نارية لا حياة لها... .

تألیفات موجود شيخ مفيد

ایمان ابی طالب

نجاشی^{۲۰} «کتاب ایمان ابی طالب» و ابن شهر آشوب^{۲۱} «ایمان ابی طالب» را جزء آثار شیخ مفید آورده اند.

موضوع مورد بحث این رساله اثبات ایمان حضرت ابی طالب پدر بزرگوار امیرالمؤمنین (ع) به توحید و نبوت پیامبر گرامی اسلام و معاد، می باشد. شیخ مفید در ضمن چهار فصل به ایمان او استدلال می کند:

حمایت ابی طالب از پیامبر در مقابل قریش می باشد.

۳- متکفل شدن علی (ع) از طرف پیامبر (ص) برای غسل و کفن و دفن پدر بزرگوارش.

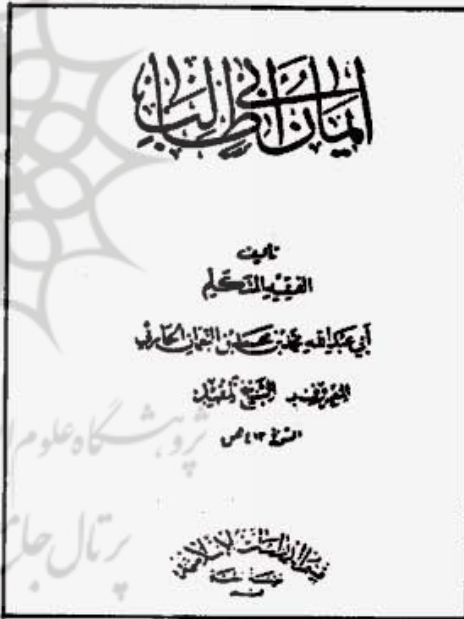
۴- ذکر اشعار و گفتار ابی طالب که حاکی از قبول اسلام و موحد بودن و اقرار به نبوت پیامبر اسلام می باشد. این رساله به تازگی با تصحیح و تحقیق و تعلیق مؤسسه بعثت در قم، همراه کتاب الإفصاح منتشر شده است.

تحریم ذبائح اهل الکتاب

نجاشی^{۲۲} این رساله را از تألیفات شیخ مفید (قده) دانسته است.

شیخ مفید در ضمن هفت فصل و سه سؤال و جواب، موضوع تحریم ذبایح اهل کتاب را بحث نموده و بر آن استدلال می کند.

این رساله تا کنون چاپ نشده است.

۱- سروده های او در تأیید، نصرت و محبتش نسبت به پیامبر گرامی اسلام (ص).

۲- ذکر دو روایت که متضمن

.....
۲۰- رجال نجاشی، ص ۳۹۹.
۲۱- معالم العلماء، ص ۱۱۴.
۲۲- رجال نجاشی، ص ۴۰۱.

تزویج علی(ع) بنته من عمر و تزویج
النّبی(ص) بنتاه من عثمان
نجاشی^{۲۳} رساله «المسألة الموضحة
عن أسباب نکاح أمير المؤمنين(ع) و
«المسألة الموضحة في تزویج عثمان»
را از تألیفات شیخ مفید(قده) ذکر کرده
است.

شیخ مفید در باره این دو مسئله دو
رساله دارد و خود به یکی از آن دو
رساله در رساله «المسائل السروية»
اشاره می نماید، حال آیا این رساله
تلفیقی از آن دو رساله است که نجاشی
معرفی نموده یا نه؟ معلوم نیست. و از
سوی دیگر این سؤال و جواب در
مسئله دهم مسائل السرويه نیز آمده
است، با این تفاوت که این رساله يك
فصل اضافه دارد که چنین آغاز
می شود:

فصل: قدروت علماء اهل
البيت(ع) إن زینب و رقیة زوجتی
عثمان لیستا بنتی رسول الله(ص) و لا
بنتی خدیجة زوجة رسول الله(ص).
و احتمال دارد که این فصل از
نسخه های خطی اجوبة المسائل
السروية سقط شده باشد.

تألیفات موجود شیخ مفید

این رساله تاکنون چاپ نشده
است.

تصحیح الاعتقاد یا شرح عقائد صدوق
علامه مجلسی در بحار الأنوار و
همچنین شیخ عبدالنّبی کاظمی در
تکمله نقد الرجال از این کتاب مطالبی
نقل کرده اند.^{۲۴}

شیخ مفید در این کتاب، مطالب
کتاب اعتقادات شیخ صدوق(قده) را
شرح و نقد می نماید و اهمّ عناوین
اعتقادی را در بیست و دو فصل و سی
و هشت عنوان بیان می کند. فهرست
عناوین ذیل آورده می شود:

- ۱- معنی آیه شریفه: یَوْمَ یُکْشَفُ عَنْ
- ساقی؛ ۲- تأویل الید؛ ۳- نفع الأرواح؛
- ۴- حکمة الکنایة و الإستعارة؛ ۵-
- المکر و الخدعة من الله؛ ۶- نسبة
- النسیان الی الله؛ ۷- صفات الله؛ ۸-
- خلق أفعال العباد؛ ۹- الجبر و
- التفویض؛ ۱۰- المشیئة و الإرادة؛ ۱۱-
- تفسیر آیات القضاء؛ ۱۲- تفسیر أخبار
- القضاء و القدر؛ ۱۳- معنی فطرة الله؛

.....
۲۳- رجال نجاشی، ص ۴۰۰، ۴۰۱.

۲۴- الذریعة، ج ۱۳، ص ۱۰۴.

۱۴ - معنی الإستطاعة؛ ۱۵ - معنی البداء؛
 ۱۶ - الجدل؛ ۱۷ - اللّوح و القلم؛ ۱۸ -
 العرش؛ ۱۹ - النفوس و الأرواح؛ ۲۰ -
 باب الموت؛ ۲۱ - المسائلة فی القبر؛
 ۲۲ - العدل؛ ۲۳ - الأعراف؛ ۲۴ -
 الصراط؛ ۲۵ - العقبات؛ ۲۶ - الحساب
 و المیزان؛ ۲۷ - الجنة و النار؛ ۲۸ - حد
 التكفير؛ ۲۹ - نزول الوحي؛ ۳۰ - نزول
 القرآن؛ ۳۱ - العصمة؛ ۳۲ - القلّو و
 التفویض؛ ۳۳ - التقیة؛ ۳۴ - إن آباء
 النبی كانوا موحدین؛ ۳۵ - تفسیر آية
 قل لا أسئلكم علیه أجراً؛ ۳۶ - الحظر و
 الإباحة؛ ۳۷ - الطّب؛ ۳۸ - الأحادیث
 المختلفة.

تفضیل امیرالمؤمنین (ع) علی جمیع

الأنبیاء غیر محمد (ص)

مرحوم نجاشی^{۲۵} «کتاب فی تفضیل
 امیرالمؤمنین (ع) علی سائر اصحابه»
 را از تألیفات شیخ مفید ذکر نموده
 است.

همانطور که از عنوان این رساله
 پیداست مسئله فضل و برتری حضرت
 امیر (ع) بر سایرین در این تألیف مورد
 بحث قرار گرفته است. ایشان پس از
 ذکر اقوال و نظریات مطرح شده با

استناد به روایات و بیانات نبوی و
 شواهد تاریخی و خصوصیات اعتقادی
 حضرت امیر (ع) می فرمایند که:
 حضرت علی (ع) بر تمام مخلوقات
 غیر از پیغمبر اکرم (ص) فضیلت دارد.
 الجمل یا النصره فی حرب البصرة

نجاشی^{۲۶} و شیخ طوسی^{۲۷} و ابن
 شهر آشوب^{۲۸} از تألیفات شیخ مفید
 کتاب «الجمل» یا کتاب «فی احکام
 الجمل» و کتاب «النصره لسید العتره»
 و یا کتاب «النصره لسید العتره فی
 احکام البغاة علیه بالبصرة» را ذکر
 کرده اند.

محتوای کتاب دارای دو بخش
 است:

۱ - شامل اقوال و عقایدی است که
 تا زمان تألیف این کتاب در باره جنگ
 جمل مطرح شده است و مؤلف با دلیل
 و برهان، نظریه های غیر صحیح
 فرقه های مختلف را پاسخ داده و رد
 می کند و سپس سبب حقیقی قتال با

.....

۲۵ - رجال نجاشی، ص ۴۰۱.

۲۶ - رجال نجاشی، ص ۳۹۹، ۴۰۲.

۲۷ - فهرست، ص ۳۱۵، ۳۱۶.

۲۸ - معالم العلماء، ص ۱۱۳.

امیرالمؤمنین (ع) را با برهان و دلیل محکم اثبات می‌کند.

۲- در برگزیده اخبار و تاریخ جنگ جمل به طور فشرده می‌باشد که از مسائل زمینه ساز شعله‌ور شدن فتنه جنگ، شروع و با نصب والی بصره و اعزام عایشه به مدینه ختم می‌شود.

مباحث کتاب در پنج باب و بیست و چهار فصل تنظیم گردیده است.

این کتاب اخیراً توسط جناب آقای سید علی میر شریفی تحقیق و تصحیح شده و امید است بزودی به چاپ برسد.

جوابات أهل الموصل فی العدد و الرؤية

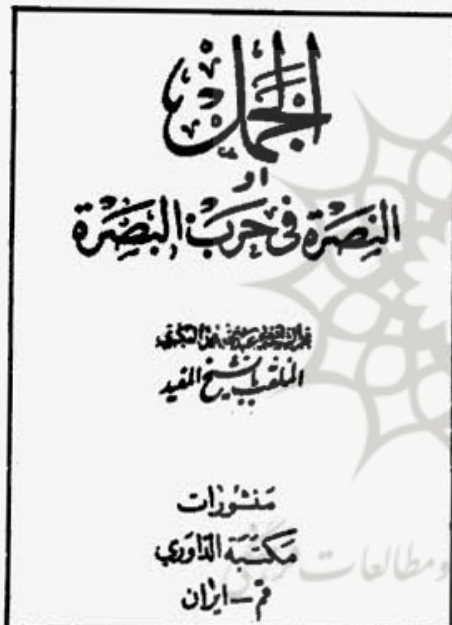
نجاشی^{۲۹} دو رساله پیرامون عدد روزهای ماه مبارک رمضان از شیخ مفید ذکر می‌کند؛ یکی را با عنوان فوق و دیگری را با عنوان «جواب أهل الرقة فی الأهلة و العدد»^{۳۰} ولی ابن شهر آشوب^{۳۱} در تألیفات شیخ مفید فقط عنوان «رد العدد» را آورده است.

مؤلف با استدلال به آیات، اثبات می‌کند که ماه مبارک رمضان - مانند دیگر ماهها - با رؤیت هلال شروع و

تألیفات موجود شیخ مفید

با رؤیت هلال بعدی تمام می‌شود و در هشت فصل، سؤالات مطروحه و احتمالی را پاسخ داده و بالأخره نتیجه می‌گیرد ماه رمضان همانند دیگر ماهها، گاهی بیست و نه روز و گاهی هم سی روز است.

این رساله مستقلاً چاپ نشده ولی تمام آن در کتاب الدر المنثور^{۳۲} درج شده است.

..... الحکایات

این رساله املاء مرحوم شیخ مفید و به

.....

۲۹ - رجال نجاشی، ص ۴۰۱.

۳۰ - همان، ص ۴۰۲.

۳۱ - معالم العلماء، ص ۱۱۳.

۳۲ - الدر المنثور ج ۱، ص ۱۲۲.

روایت سید مرتضی است.

در تعداد زیادی از نسخه‌های خطی اوائل المقالات این رساله با عنوان «فصل من حکایات الشیخ المفید ابی عبدالله محمد بن محمد بن النعمان» و نیز در آخر هفت نسخه خطی که تاکنون عکس آن تهیه شده و نسخه چاپ نجف «الفصول المختاره» سید مرتضی آمده است و به نظر می‌رسد جزئی از کتاب «الفصول المختارة» باشد نه «اوائل المقالات».

رسالة في تحقيق الخبر المنسوب إلى النبي (ص): نحن معاشر الأنبياء لا نورث

نجاشی^{۳۳} «مسألة في ميراث النبي (ص)» را جزء کتب شیخ مفید ذکر کرده است که احتمالاً همین رساله باشد.

شیخ مفید در این رساله می‌فرماید: بر فرض صحت حدیث، معنای روایت این است که آنچه بعد از مرگ به عنوان صدقه باقی می‌گذاریم به ارث نمی‌رسد، نه آنکه هر چه باقی می‌گذاریم همه‌اش صدقه است.

رسالة في المهر (شرح حدیث: إن المهر

ما تراضيا عليه الناس).....
مرحوم حاج آقا بزرگ تهرانی^{۳۴} به عنوان «الرد علی من حدّ المهر» و «رسالة في المهر و الردّ علی من حدّه» و «مسألة في المهر و أنه ما تراضی علیه الزوجان» ذکر کرده و ظاهراً بر اساس نسخه‌های موجود آنرا از تألیفات شیخ مفید (قدّه) دانسته است.

مؤلف در این رساله، روایاتی را که دال بر غیر محدود بودن مهر در ازدواج دائم و یا موقت است و اینکه محور اصلی در مهر، رضایت طرفین ازدواج از لحاظ کمیت و کیفیت می‌باشد، ذکر می‌نماید.

این رساله تا کنون چاپ نشده است.

سهو النبي

ابن شهر آشوب^{۳۵} رساله‌ای با عنوان «الرد علی ابن بابویه» را از تألیفات شیخ مفید ذکر کرده است. شیخ علی

.....

۳۳ - رجال نجاشی، ص ۴۰۲.
۳۴ - الدرر، ج ۱۰، ص ۲۲۷؛ ج ۲۰، ص ۳۹۶؛ ج ۲۳، ص ۲۹۵.
۳۵ - معالم العلماء، ص ۱۱۳.

نواده شهید ثانی، در نسبت این رساله به شیخ مفید به لحاظ تشنیع فراوان بر قائل این نظریه - که ظاهراً مرحوم صدوق است - تردید نموده است (الدر المنشور، ج ۱، ص ۱۱۱) و از طرفی، علامه مجلسی از شیخ مفید نقل می‌کند:

«و قد سمعنا حکایة ظاهرة عن ابي جعفر محمد بن الحسن بن الوليد(ره) لم نجد لها دافعاً في التصير وهي ما حكى عنه انه قال: أول درجة في الغلو، نفي السهو عن النبي(ص) و الإمام(ع) ...»^{۳۶}

با توجه به عبارت فوق احتمال می‌رود که قائل به سهو النبي همان ابن ولید باشد و شیخ مفید او را رد می‌کند نه شیخ صدوق را قهراً تردید نواده شهید ثانی هم مورد نخواهد داشت. در هر صورت در این رساله بحث در روایتی به این مضمون است: پیامبر گرامی اسلام در نماز سهو نموده و یا به علت غلبه خواب بر او، وقت نماز گذشت، در حالی که نماز نخوانده بود. شیخ مفید علاوه بر اینکه متن روایت را مشوش و غیر قابل اعتماد دانسته، دلالت آن را نیز مخدوش می‌داند.

تالیفات موجود شیخ مفید

العویص فی الأحکام

نجاشی این رساله را از تألیفات شیخ مفید(قده) دانسته است.^{۳۷}

این رساله پاسخ به مسائل فقهی مختلف و مشکلی در باره نکاح، طلاق، مهر، ایلاء، عدد، ظهار، حدود، آداب، قصاص، دیات و دیگر مسائل متفرقه است. گویا سؤالات از نیشابور ارسال شده است.

این رساله دارای پنج باب بوده و مجموعاً حدود هشتاد و پنج سؤال و نود و چهار پاسخ را داراست.

این تألیف تا حال چاپ نشده است.

الفصول العشرة في الغيبة = المسائل

العشرة

نجاشی^{۳۸} «کتاب المسائل الشعرة في الغيبة» و ابن شهر آشوب^{۳۹} «الاجوبة عن المسائل العشر» را از تألیفات شیخ مفید دانسته‌اند.

شیخ مفید در این رساله به ده

.....

۳۶ - بحار الأنوار، ج ۱۷، ص ۱۱۰.

۳۷ - رجال نجاشی، ص ۴۰۰.

۳۸ - رجال نجاشی، ص ۳۹۹.

۳۹ - معالم العلماء، ص ۱۱۴.

پرسش ذیل در باره غیبت امام عصر(عج) پاسخ داده است:

۱- آیا حضرت امام حسن عسگری(ع) فرزندی داشته است؟

۲- جعفر بن علی (عموی حضرت حجت) ادعای امامیه را در وجود فرزندی برای برادرش انکار کرده است؛ این انکار چگونه است؟

۳- اگر حضرت عسگری علیه السلام فرزندی داشت چگونه به مادرش به نام «حدیث» وصیت کرد؟

۴- چه دلیلی بر لزوم غیبت و مخفی بودن صاحب الزمان علیه السلام است. در صورتی که اگر تقیه مطرح باشد پدران ایشان بیشتر مبتلا به تقیه بودند؟

۵- غیبت در مدت زمان طولانی و بدون هیچ گونه دسترسی به او چگونه است؟

۶- عادتاً کسی این زمان طولانی زنده نمی ماند (۲۵۴ تا ۴۱۰ هجری قمری، سال طرح سؤال).

۷- بر فرض صحت غیبت، وجود ایشان بدون اجرای حدود و بیان احکام، هدایت گمراهان و اقامه امر به معروف و نهی از منکر و... چه خاصیتی دارد؟

۸- با توجه به ادعای فطحیه نسبت به غیبت حضرت موسی بن جعفر(ع) ادعای کیسانیه نسبت به غیبت محمد بن حنیفه و ادعای ناووسیه نسبت به غیبت امام صادق(ع) و یا ادعای اسماعیلیه نسبت به حیات و غیبت اسماعیل بن جعفر و باطل بودن این چهار ادعا به نظر امامیه، پس به همان دلیل، ادعای غیبت حضرت حجت نیز باطل است؟

۹- اینکه امامیه قائل هستند خداوند غیبت حضرت حجت را لازم می داند و قائلند چیزی را خداوند اراده نمی کند مگر آنکه مصلحت و تدبیر امور ایجاب کند، و خداوند برای بندگان خود کاری نمی کند الا اینکه مردم به او احتیاج داشته باشند، پس چگونه می شود خداوند غیبت او را اراده نماید در صورتی که - به قول امامیه - با مشاهده و دیدن او و گرفتن معارف دین از خود حضرت، مصلحت تام عباد تحقق می یابد.

۱۰- اگر امامیه نسبت به غیبت حضرت حجت اصرار بورزند، ناچارند برای آن حضرت در هنگام ظهور، قائل به معجزه شوند تا مردم او را بشناسند،

در حالی که داشتن معجزه از خصوصیات انبیا و رسولان است که مطابق قرآن شریف باید معجزه داشته باشند.

این رساله علاوه بر پاسخ سؤالات دهگانه، شامل حدود پانزده فصل دیگر نیز می‌باشد که در روشن شدن پاسخها ضروری و لازم بوده است.

الفصول المختارة من العيون و المحاسن

مرحوم نجاشی^{۴۰}، مرحوم شیخ طوسی^{۴۱} و ابن شهر آشوب^{۴۲} در شمار تألیفات مرحوم سید مرتضی نامی از این کتاب نبرده‌اند.

این کتاب شامل مباحث و مناظرات انتخاب شده کلامی و فقهی است که میان اهل سنت و امامیه مطرح بوده و نیز مباحثی در چگونگی افتراق بین شیعیان و زمان وقوع آن بیان گردیده است ولی عمده مطالب در موضوع امامت، شرایط و خصوصیات امام معصوم (ع) و قسمتی هم در اخلاقیات و آداب می‌باشد.

ملاحظات

۱ - سید مرتضی در خطبه کتاب

تألیفات موجود شیخ مفید

می‌فرماید: «...أجمع لك فصلاً من كتاب...المجالس و نكتاً من كتابه المعروف بالعيون و المحاسن». حال چگونه این کتاب به عنوان «الفصول المختارة من العيون و المحاسن» معروف شده و هیچ اشاره‌ای در عنوان کتاب به «المجالس المحفوظة» نشده، وجه آن معلوم نیست.

۲ - مرحوم علامه تهرانی می‌فرماید: و هو - ای الفصول المختارة - غير «المجالس المحفوظة» و إن اشترك بعض مطالبهما معاً و عدهما في «كشف الحجب» واحداً.

در صورتی که كشف الحجب در ذیل عنوان «المجالس المحفوظة» می‌نویسد: هو - ای المجالس المحفوظة - مع كتاب العيون و المحاسن، أصل لكتاب الفصول الذي انتخبه السيد المرتضى.

ولی عبارت كشف الحجب در ذیل عنوان «الفصول المختارة» این چنین است: و تُعرف هذه الفصول الآن بمجالس الشيخ المفيد...سپس خطبه

۴۰ - رجال نجاشی، ص ۲۷۰ - ۲۷۱.

۴۱ - فهرست، ص ۲۱۸ - ۲۲۰.

۴۲ - معالم العلماء، ص ۶۹ - ۷۱.

و مقدمه آن را ذکر می‌نماید که مطابق نسخه مطبوع الفصول المختاره می‌باشد. آیا مرحوم علامه تهرانی استنادش در نسبت قول به اتحاد دو کتاب «الفصول» و «المجالس» به کشف الحجب، عبارت فوق است یا نه، معلوم نیست.

علامه تهرانی ۵۱ فصل ذکر می‌کند. اگر مراد از «فصول» هر مبحثی باشد که سید مرتضی با عنوان «فصل...» شروع نموده، تقریباً تعداد «فصول» ۵۱ فصل می‌شود - حدود ۱۰ فصل در جزء اول و حدود ۳۹ فصل در جزء دوم - و الا اگر مراد از «فصول» مباحث و موضوعات مطروحه مورد نظر باشد، در این صورت «فصول مختاره» بالغ بر یکصد و بیست فصل خواهد بود که با اضافه نمودن فصول موجود در جزء سوم - حدود ۴۷ فصل - قهراً عدد فصول از ۱۲۰ هم زیادتر می‌شود.

۵- پنج فصل از آخر جزء دوم فصول مختاره، مورد اختلاف نسخه‌های خطی اوائل المقالات، و الفصول المختاره قرار گرفته است.

در نسخه‌های چاپی «الفصول المختاره» از صفحه ۲۷۹ تا آخر کتاب با آغاز: فصل من الحکایات قال الشریف... سمعت الشیخ ابا عبدالله... الخ، این پنج فصل آمده است.

این فصول به عنوان «الحکایات» مستقلاً نیز چاپ شده و معروف است که بخشی از اوائل المقالات می‌باشد

مجله نور علم، دوره چهارم، شماره نهم

۳- عموم نسخه‌های خطی این کتاب، که تاکنون عکس آنها در اختیار قرار گرفته ویژگی خاصی دارند و آن اینکه در این نسخه‌ها برای کتاب «الفصول المختاره» جزء سومی هم هست که تاکنون چاپ نشده و حتی مرحوم علامه تهرانی هم متذکر آن نشده است.

۴- تعداد فصول اختیار شده را مرحوم

و تعدادی از نسخه‌های خطی اوائل المقالات که تاکنون دیده شده، این فصول را داراست. از مجموع ۱۶ نسخه شناسایی شده^{۴۳} فصول المختاره، هفت نسخه تاکنون (خرداد ۱۳۷۱) در اختیار دبیرخانه کنگره قرار گرفته است، که همه آنها، عبارت «فصل من الحکایات» را داراست.

لازم به ذکر است که در هیچ کدام از چاپهای «اوائل المقالات» این فصول پنجگانه چاپ نشده است. بر روی هم آنچه تا کنون به عنوان «الحکایات» معروف شده به احتمال قوی می‌توان گفت: جزئی از «الفصول المختاره» می‌باشد.

نسخه‌های چاپی این کتاب دارای دو جزء است. این کتاب تا به حال سه بار در نجف چاپ شده و چاپ سوم نجف نیز در قم افست شده است.

في كون المولى بمعنى الإمامة أو فرض

الطاعة والرياسة

مرحوم حاج آقا بزرگ تهرانی^{۴۴} بر اساس نسخه‌های موجود، این رساله را به عنوان «مناظرة الشيخ المفيد مع

تالیفات موجود شیخ مفید

الرجل البهشمی فی مجلس فیہ جمع من المعتزلة و المجبرة فی معنی المولى فی قوله (ص): من كنت مولاه...» یاد کرده و از تألیفات شیخ مفید دانسته است. شیخ مفید در این کتاب در صدد پاسخ به این است که لفظ «مولى» به معنی امام یا واجب الإطاعة، نیست و با ذکر شواهدی از شعرا همانند کمیت، اخلل و... و نیز با استشهاد به قول ابی عیبده در غریب القرآن در معنی «هي مولاكم أي أولى بكم»، استدلال می‌نماید که مولى به معنی مفروض الطاعة است و در خصوص اشعار کمیت بحث نسبتاً جامعی را بیان می‌کند.

کتاب فی الغیبة یا مختصر الغیبة

مرحوم نجاشی^{۴۵} «مختصر فی الغیبة»، «کتاب فی الغیبة» و کتاب «الجوابات فی خروج (الإمام) المهدي (عج)» را

۴۳ - شایان ذکر است که شش نسخه از این تعداد را که علامه تهرانی در ذریعه شناسانده، در دسترس نیست و نسخه کتابخانه دانشگاه اصفهان نیز احتمالاً در آتش سوزی آن کتابخانه سوخته و یا مفقود شده است.

۴۴ - الذریعه، ج ۲۲، ص ۳۰۳.

۴۵ - رجال نجاشی، ص ۳۹۹، ۴۰۱.

از تألیفات شیخ مفید علیه الرحمة ذکر می‌نماید.

آنچه از شیخ مفید در موضوع غیبت حضرت مهدی (عج) موجود است چهار رساله است، و این چهار رساله غیر از «الفصول العشرة یا المسائل العشرة فی الغیبة» می‌باشد که مستقلاً در فهرست تألیفات شیخ مفید ذکر گردیده است. رساله‌های چهار گانه به ترتیب از این قرارند:

الرسالة الاولى فی الغیبة

این رساله با پرسشی در باره صحت روایت نبوی: «من مات و هو لا يعرف إمام زمانه...» شروع می‌شود و سپس سؤالات متعددی بر فرض صحت حدیث مطرح می‌گردد مبنی بر اینکه خاصیت شناخت امام غائب چیست؟ و در زمان غیبت، مردم مشکلات و حوادث واقعه را چگونه از امام غائب سؤال نمایند، و حکم مرافعات و منازعات اجتماعی را چگونه از او دریافت کنند؟ شیخ همه این سؤالات را پاسخ می‌دهد.

الرسالة الثانية فی الغیبة

مرحوم شیخ مفید در آغاز این رساله

می‌فرماید: در مجلس یکی از بزرگان حاضر بودم و صحبت از امامت پیش آمد و به مباحث غیبت امام منجر گردید، صاحب مجلس پرسید: شیعه از امام صادق (ع) روایت می‌کند که اگر یاوران امام زمان به تعداد اصحاب بدر برسند، حضرت خروج خواهد کرد، آیا در زمان ما تعداد اصحاب حضرت حجت به اندازه اصحاب بدر بلکه بیشتر نیستند؟ پس چرا آن حضرت قیام نمی‌کند؟ سپس شیخ مفید به این پرسش پاسخ می‌دهد.

الرسالة الثالثة فی الغیبة

سؤال کننده با بررسی زمان دیگر امامان بر این باور است که مشکلات و گرفتاریها در زمان حضرت حجت (عج) بیش از زمان دیگر حضرات نبوده و اگر علت غیبت، کثرت دشمنان باشد در زمان آنان خیلی بیشتر بوده، پس دلیلی برای غیبت امام زمان وجود ندارد. شیخ مفید در این رساله به این پرسش جواب داده است.

الرسالة الرابعة فی الغیبة

شخصی از شیخ مفید سؤال می‌کند: با وجود اینکه اختلافات زیادی در وجود مجلة نور علم، دوره چهارم، شماره نهم

امام زمان وجود دارد، دلیل شما بر وجود ایشان چیست؟ شیخ مفید(قده) با استفاده از روایاتی که متضمن اخبار از غیبت امام زمان است، در صدد پاسخگویی بر می آید.^{۲۶}

.....المتعّة.....

نجاشی^{۲۷} و شیخ طوسی^{۲۸} و ابن شهر آشوب^{۲۹} هر کدام رساله‌ای در باره متعه با عناوین نزدیک به هم از تألیفات شیخ مفید ذکر کرده‌اند، نجاشی به نام «المتعّة»، «الموجز في المتعة» و «مختصر المتعة»، شیخ طوسی با عنوان «کتاب احکام المتعة» و ابن شهر آشوب با نام «رسالة في المتعة».

مرحوم حاج آقا بزرگ تهرانی^{۳۰} رساله‌ای را در کتابخانه آستان قدس رضوی علیه السلام به عنوان «کتاب المتعة» از شیخ مفید معرفی کرده و آغاز و انجام آن را آورده و اضافه نموده که از رساله‌های متعه شیخ مفید نسخه‌ای نزد علامه نوری و نسخه‌ای در موقوفات سید علی ایروانی در تبریز - به نقل از فهرست کتب خطی او - موجود است.

تألیفات موجود شیخ مفید

ولی آنچه از نسخه‌های معرفی شده توسط مرحوم علامه تهرانی در دسترس می‌باشد نسخه کتابخانه آستان قدس رضوی است که با مراجعه معلوم شد این نسخه، نسخه‌ای از «اجوبة المسائل السروية» شیخ مفید است که سؤال اول آن راجع به رجعت و متعه می‌باشد.

مضافاً بر اینکه آغاز و انجام - بخصوص انجام - نقل شده در الذریعة مطابق کلیه نسخه‌های موجود «اجوبة المسائل السروية» می‌باشد.

در فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملک، ضمن مجموعه ش ۸۰۴ (رساله چهارم) نسخه‌ای به عنوان رساله متعه مرحوم شیخ مفید معرفی شده است. و در خطبه آن، نام رساله را

.....

۴۶ - در کتابخانه حسینیّه شوشتریها در نجف، ضمن مجموعه شماره هفتاد و دو، رساله‌ای به عنوان رساله غیبت معرفی شده که آغاز آن با آغاز هیچ یک از رساله‌های سابق الذکر تطبیق نمی‌کند و احتمال می‌رود رساله پنجمی از شیخ مفید در موضوع غیبت باشد.

۴۷ - رجال نجاشی، ص ۳۹۹.

۴۸ - فهرست، ص ۳۱۵.

۴۹ - معالم العلماء، ص ۱۱۴.

۵۰ - الذریعة، ج ۱۹، ص ۶۶؛ ج ۲۰، ص ۲۰۶؛ ج ۲۳، ص ۲۵۱.

«خلاصة الايجاز في المتعة» ذکر کرده، ولی مرحوم حاج آقا بزرگ تهرانی رساله «خلاصة الايجاز في المتعة» را در شمار تألیفات مرحوم شیخ مفید و یا سایر علماء اعلام ذکر نکرده است. لیکن ظاهراً این رساله از تألیفات محقق ثانی می باشد، که در حاشیه نسخه ش ۲۸۸۸ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به این نسبت تصریح شده است.

کراچکی همه مباحث کتاب اصول الفقه را آورده ولی ادله آن را برای رعایت اختصار، حذف نموده است. اما از وجود خود کتاب «اصول الفقه» تألیف شیخ مفید که نجاشی از آن یاد کرده^{۵۱} اطلاعی پیدا نکردیم.

المزار.....

نجاشی^{۵۲} «المزار الصغير» و ابن شهر آشوب^{۵۳} «مناسك المزار» را از تألیفات شیخ مفید (ره) ذکر کرده اند.

شیخ مفید به دلیل عدم وجود کتابی جامع در زیارات، تصمیم به تنظیم و جمع آوری آداب زیارت حضرت امیر المؤمنین (ع) و امام حسین (ع) می نماید و در مطلع کتاب، آداب و ادعیه مسافرت، فضایل زیارت آن دو امام و فضایل اماکن متبرکه مانند مسجد کوفه، مسجد سهله، کربلا و سپس زیارت حضرت علی، و حضرت سید الشهداء (ع) را ذکر می کند و در ثلث آخر کتاب، زیارت سائر ائمه و فاطمه زهرا و نبی گرامی اسلام (ص) را

.....

۵۱ - رجال نجاشی، ص ۳۹۹.

۵۲ - رجال نجاشی، ص ۴۰۰.

۵۳ - معالم العلماء، ص ۱۴۴.

النکت الاعتقادیة

تصنیف

الشیخ المفید

محمد بن محمد بن النعمان البغدادی

المتوفی سنة ۲۱۳ هـ

مع تالیف

ساحة العلامة المنفور له

السید هبة الدین الحسینی الشهرستانی

مختصر التذکرة بأصول الفقه.....

مرحوم کراچکی بنا به درخواست بعضی، کتاب «التذکرة بأصول الفقه» شیخ مفید (قدسه) را تلخیص و آن را در کنز الفوائد درج نموده است. مرحوم

آورده است.

این کتاب از نود و شش باب تشکیل شده که قسمت اول دارای شصت و هفت باب و قسمت دوم دارای بیست و نه باب است.

مسائل الزیدیه

در رجال نجاشی^{۵۴} این رساله از تألیفات شیخ شمرده شده است.

موضوع بحث رساله این است که امامت پس از امام حسین (ع)، در فرزندان آن حضرت باقی است ولیکن جارودیه و زیدیه مدعی هستند که دلیلی بر این مطلب نداریم، بلکه مفاد ادله‌ای مثل حدیث ثقلین، این است که فرزندان امام حسین و امام حسن (ع) در خصوص امامت، مساوی هستند. ولی شیخ مفید با ذکر شانزده سؤال به عنوان «قالت الجارودیه» جوابهای خود را با عنوان «قالت الإمامیه» بیان کرده و امامت فرزندان امام حسین (ع) را اثبات می‌کند.

در نسخه‌های چاپی، سؤال سیزده تا شانزده را جداگانه با عنوان «الثقلان» چاپ کرده‌اند ولی با مراجعه به نسخه‌های خطی «مسائل زیدیه» یا

تألیفات موجود شیخ مفید

«مسائل جارودیه» معلوم شد که این سه سؤال ادامه مباحث و سؤالات قبل است.

المسائل الصاغانیه

نجاشی^{۵۵}، شیخ طوسی^{۵۶} و ابن شهر آشوب^{۵۷} این مسائل را از تألیفات شیخ مفید شمرده‌اند.

موضوع مورد بحث در این رساله: یکی از اصحاب ابو حنیفه ده مسئله فقهی به امامیه نسبت داده، و مدعی است که قول امامیه در این ده مسئله خلاف قرآن، سنت، اجماع، و قیاس است.

مسائل دهگانه عباتند از:

۱- امامیه قائل به متعه هستند، پس زنا را مباح می‌دانند.

۲- چون امامیه معتقدند که با اسلام آوردن زن ذمی، ازدواج او با شوهر ذمی‌اش باطل نمی‌شود، پس آنها می‌گویند، یهود، نصارا و مجوس می‌توانند با زنان مسلمان ازدواج

.....

۵۴- رجال نجاشی، ص ۴۰۱.

۵۵- رجال نجاشی، ص ۳۹۹.

۵۶- فهرست، ص ۳۱۵.

۵۷- معالم العلماء، ص ۱۱۳.

نمایند.

۳ - کسی که مالک کنیزی باشد می‌تواند او را برای همخوابی به عاریه در اختیار مرد دیگری قرار دهد.

۴ - انسان می‌تواند با عمه و خاله همسر خود ازدواج کند بدون آنکه همسر خود را که دختر برادر یا دختر خواهر آنهاست طلاق بدهد.

۵ - چون امامیه سه طلاقه نمودن زن را در يك مجلس صحیح نشمرده و چنین طلاقى را باطل می‌دانند، پس آنچه را که خداوند حلال نموده است حرام کرده‌اند.

۶ - امامیه می‌گویند ظهار به جای یمین واقع نمی‌شود (احتمالاً مراد این باشد که ظهار با یمین واقع نمی‌شود) و طلاق با قسم درست نیست، پس به آنچه خلاف قرآن، سنت و اجماع است، اعتقاد دارند.

۷ - امامیه می‌گویند زن از زمینهای شوهرش چیزی ارث نمی‌برد، و این خلاف نص قرآن است.

۸ - امامیه قائلند که در ارث، لوازم شخصی پدر به پسر ارشد می‌رسد، لازمه این قول محروم شدن بقیه وراثت از لوازم شخصی میت است، هر چند

قیمتی و گرانبها باشد. و این خلاف نص صریح قرآن شریف است.

۹ - در قصاص نفس، اگر مردی، زنی را کشت امامیه می‌گویند: اولیاء دم می‌توانند مرد را قصاص کنند بشرط آنکه نصف دیه مرد را به وی پرداخت کنند، و این خلاف قرآن است که می‌فرماید: «النفس بالنفس».

۱۰ - اگر کسی سر مرده‌ای را قطع کرد باید صد دینار دیه بدهد، این عقیده دلیلی در قرآن، سنت و قیاس ندارد.

ملاحظات

اشکال کننده نسبتهایی را به شیعه می‌دهد و شیخ مفید به تفصیل و با طرح سؤالاتی دیگر در همان زمینه همه ابعاد مسائل را توضیح و جواب می‌دهد. برخی از این نسبتها دروغ و بی اساس است و برخی دیگر به اختلاف نظرهای فقهی اجتهادی که در میان همه امامان مذاهب چهارگانه اهل تسنن نیز رایج است بر می‌گردد ولی کیفیت طرح آنها به صورتی توأم با عناد می‌باشد.

مجموع سؤال و پاسخ در حدود ۵۱ صفحه آمده است، سؤالات از صاغان

که از شهرهای ایران آن زمان بوده است ارسال شده است.

المسائل العُکبرية

نجاشی^{۵۸} در شمار تألیفات شیخ مفید «جوابات ابی اللیث الأوانی» را ذکر کرده است. این رساله با نامهای: «الأسئلة الحاجبية»، «الأسئلة العُکبرية» و «جوابات المسائل العُکبرية» نیز نامیده شده است.

مسائل طرح شده در این رساله پنجاه و یک مورد می باشد که توسط حاجب ابو اللیث بن سراج از شیخ مفید سؤال شده است. بعضی از عناوین سؤالها از این قرار است:

۱ - معنای آیه شریفه: **إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ**^{۵۹} چیست؟

۲ - با توجه به اینکه حضرت موسی از حضرت خضر رتبه اش بالاتر بود چگونه شاگرد حضرت خضر علیهما السلام شد؟

۳ - دعای امیرالمؤمنین علیه السلام **اللَّهُمَّ اَبْدَلْنِي بِهِمْ خَيْرًا مِنْهُمْ، وَ اَبْدَلْهُمْ بِي شَرًّا مِنِّي** در باره قاعدین از نصرت ایشان چه وجهی دارد؟

۴ - با توجه به اینکه هیچ مخلوقی

ذات خداوند عز و جل را درک نمی کند پس چگونه اوامر و نواهی او به ائمه هدی علیهم السلام می رسد؟

۵ - در خبری منسوب به نبی گرامی اسلام این مضمون آمده است: **مَا مَنَّا إِلَّا مَنْ هَمَّ او عَصَى، إِلَّا يَحْيَى بن زكريا، فَانَّهُ مَا هَمَّ و لا عَصَى، قال: و قد سَمَّاهُ اللَّهُ سَيِّدًا و لم يَسْمَ غَيْرَهُ،** اگر این حدیث صحیح باشد، پس حضرت یحیی بهترین انبیاست.

۶ - چگونه خداوند پس از فنای خلق می فرماید: **لِمَنْ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ**^{۶۰} و حال آنکه خلقی نیست و این خطاب به معدوم است؟

۷ - چگونه در آیه شریفه **إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ**^{۶۱} معدوم را شیء نامیده و مورد خطاب قرار داده است؟ در حالی که معدوم چیزی نیست و خطاب همیشه به موجود است.

۸ - کلام خداوند با حضرت موسی علیه السلام چگونه بوده است.

.....

۵۸ - رجال نجاشی، ص ۴۰۰.

۵۹ - سوره احزاب (۳۳): ۳۳.

۶۰ - سوره مؤمن (۴۰): ۱۶.

۶۱ - سوره نحل (۱۶): ۴۰.

موجودات غیر جسمانی هم هست؟
 ۱۴ - مراد از آمرزش گناهان پایینتر
 از حدّ شرك در آیه شریفه إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ
 أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ^{۳۲} چیست؟
 آیا غفران و آمرزش خداوند شامل قتل
 عمد و یا خروج بر امام هم می شود؟
 اگر چه قاتل یا خروج کننده مشرک
 نباشد.

مَسْأَلَةُ السَّبْعَةِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله على ما بقرنا من حكمة ومدنا اليه من سبل حبه
 ونبره من طاقاته ومن بعلينا من الفوائد المبررة لمدام حبه
 لجنته وصلّى الله على خواتمه من ربّته محمد والّاين الطاهرين
 من عترته وسلم لبنا وبجملهم فقد وقفت ابيالاه
 على ما ذكر من الحاجة للمختصر في تلخيص ايام سائر الشبهه
 واعمالها من الفريضة الشريفة وما خالف ذلك في معناه ليكون
 الاغناء وبجيب مفوضه ولعسى ان معرفة هذا الكتاب

۱۵ - آیا کارهایی مانند: شرب خمر،
 خوردن گوشت خوک، ربا و زنا زمانی
 حلال بوده و بعد حرام شده؟ و یا از

.....

۶۲ - سورة دهر (۷۶): ۱.

۶۳ - سورة آل عمران (۳): ۱۶۹.

۶۴ - سورة نساء (۴): ۴۸.

۹ - آیا در قرآن نص بر خلافت
 حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام هست؟
 آیا نص مقدم بر انتخاب و اختیار
 است؟ و آیا خلافت در اقامه نماز دلیل
 بر خلافت در امامت نیست؟
 ۱۰ - اگر حدیث غدیر خم صحیح
 است و انصار نیز شنیده بودند، پس
 چرا سعد بن عباده آماده پذیرش
 خلافت شد؟

۱۱ - فرق میان «زمان و دهر»
 چیست؟ و آیه شریفه هَلْ أَتَى عَلَى
 الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً
 مَّذْكُوراً^{۳۳} با اینکه می گوئیم اشباح
 مخلوق قدیمی هستند چه معنایی دارد؟
 ۱۲ - در حالی که قاتل هستیم امام
 علیه السلام به آنچه بعداً وجود می یابد
 عالم است، پس چرا امیرالمؤمنین (ع)
 شب نوزده رمضان وارد مسجد شد؟ یا
 حضرت امام حسن (ع) با معاویه صلح
 نمود؟ و یا حضرت امام حسین (ع) به
 طرف کوفه حرکت کرد؟

۱۳ - آیه شریفه وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ
 قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتاً، بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ
 رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ^{۳۴} که می فرماید: کشتگان
 راه خدا زنده بوده، مرزوق هستند این
 چه نحوه زندگی است؟ و آیا رزق برای

ابتدا در همه ادیان الهی حرام بوده اند؟

۱۶ - در خبر است که پیامبر (ص) فرموده: **إِتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ، فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ** در حالی که حضرت آدم شیطان را نشناخت، چنانچه حضرت مریم، حضرت داود، حضرت لوط و حضرت ابراهیم (ع) ملائکه الهی را نشناخته، و بلکه شخص حضرت پیامبر اسلام نیز منافقین را نشناختند تا اینکه خداوند آنها را به ایشان معرفی فرمود؟

۱۷ - با اینکه حضرات امیرالمؤمنین، حسن بن علی و حسین بن علی (ع) در يك زمان بودند و هر سه هم امام بودند، آیا اطاعت از آنها در يك زمان واجب بود و یا اطاعت بعضی از ایشان بر بعض دیگر لازم بود؟

۱۸ - مراد از قول امام صادق (ع) که در روایتی می فرماید: **مَا بَدَأَ اللَّهُ فِي شَيْءٍ كَمَا بَدَأَ لَهُ فِي إِسْمَاعِيلَ** چیست؟
۱۹ - مراد از صراط مستقیم در آیه شریفه **إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ** چیست؟ بعد از اسلام و قرآن چه صراطی وجود دارد که مستقیم است؟

۲۰ - با اینکه خداوند **غِلًّا** و دشمنی را در قلب کسی قرار نمی دهد پس این دعا که در قرآن آمده **وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا**

غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا چه وجهی دارد؟

۲۱ - شجره ای که خداوند در قرآن می فرماید **بَرِئٌ مِمَّا يَدْعُونَ بِرِئَافِئِهِمْ** گندم بوده است، و معلوم است که بدن آدمی احتیاج به غذا دارد، پس در واقع آنچه آدم به آن احتیاج داشته خداوند بر او تحریم نموده است، و از اینجا معلوم می شود که خداوند اراده فرموده که آدم را از بهشت اخراج نماید لذا او را مجبور به گناهی نمود تا از بهشت اخراج گردد، آیا این با عدل خدا سازگار است؟

۲۲ - با توجه به عصمت پیامبر اکرم (ص) آیاتی که متضمن تهدید و وعید است و خطاب به پیامبر می باشد چه معنایی دارد؟

۲۳ - خداوند در آیه شریفه **يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ** پیامبر را مأمور به جهاد با منافقین می فرماید، در حالی که شنیده نشده که پیامبر با منافقین جهاد نموده باشد، علت چیست؟

۲۴ - آیه شریفه: **يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ**

۶۵ - سوره حشر (۵۹): ۱۰.

۶۶ - سوره بقره (۲): ۳۵.

۶۷ - سوره توبه (۹): ۷۳.

النَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا^{۶۸} خبر می‌دهد که خداوند پیامبر و مؤمنین را در قیامت خوار و ذلیل نمی‌نماید. این سخن در مورد کسی که معصوم است چه معنایی دارد؟

۲۵- بعد از رحلت نبی گرامی اسلام در فروع و اصول دین اختلافات زیادی به وجود آمد و حتی در جمع‌آوری قرآن کریم نیز اختلاف بود؛ لذا مصحف اَبی بن کعب، ابن مسعود، عثمان بن عفان و امیرالمؤمنین علیه السلام به وجود آمد، در حالی که عثمان مانع مصحف اَبی و ابن مسعود نشد، پس چرا امیرالمؤمنین مصحفی را که خود جمع‌آوری کرده بود در اختیار مردم نگذاشت تا قرائت نمایند؟

۲۶- با اینکه عمر بن عبدالعزیز و مأمون الرشید فدک را به فرزندان فاطمه رد نمودند چرا امیرالمؤمنین (ع) در ایام خلافت ظاهری خود آن را به فرزندان فاطمه (س) رد نکرد با آنکه از آن دو نفر تقوایش بیشتر، سلطنت و حکومتش بزرگتر و در میان مردم جلیلتر بود؟

المسائل التي سألتها الشيخ ابو جعفر

الطوسي عن الشيخ ابو عبدالله المفيد...

نجاشی و شیخ طوسی و ابن شهرآشوب این سؤالات را جزء تألیفات شیخ مفید نیاورده‌اند و مرحوم حاج آقا بزرگ تهرانی نامی از این رساله نبرده است. تنها نسخه خطی موجود از این سؤال و جوابها نسخه‌ای است که در آخر نسخه خطی کتاب قواعد مرحوم علامه حلی در کتابخانه مجلس شورای اسلامی به شماره ۵۶۴۳ نگهداری می‌شود. این نسخه، بسیار قدیمی و نفیس است و لیکن بعضی از قسمتهای آن به علت فرسودگی قابل خواندن نیست.

مسار الشیعه

در رجال نجاشی چاپ سنگی^{۶۸} کتابی با عنوان «تاریخ الشریعة» و در چاپ اخیر^{۶۹} با عنوان «تاریخ الشریعة» و در معالم العلماء با عنوان «التواریخ الشریعة» از تألیفات شیخ مفید شمرده

.....

۶۸- سورة تحریم (۶۶): ۸.

۶۹- رجال نجاشی، چاپ مکتبه الداوری، قم، ص ۲۸۶.

۷۰- رجال نجاشی، چاپ انتشارات اسلامی، ص ۴۰۱.

شده که از لحاظ محتوا منطبق با «مسار الشیعه» می باشد.

در این کتاب، شیخ مفید حوادث تاریخی اسلام، جنگهای پیامبر اکرم(ص) تولد و شهادت ائمه اطهار(ع) و... را به ترتیب روزهای هر ماه نقل نموده و از ماه مبارک رمضان شروع کرده است.

مسألة أخرى في النص

نجاشی^{۲۱} «مسألة في النص الجلی» را از تألیفات شیخ مفید دانسته است که احتمال دارد با این رساله و یا رساله «مناظره با باقلانی» یکی باشد.

این رساله در نسخه های خطی به عنوان «مسألة أخرى في النص» معرفی شده است و مضمون آن سؤالی است که چرا علی بن ابیطالب(ع) برای احقاق حق خویش قیام نکرد که شیخ جواب آن را داده است.

این رساله تا کنون چاپ نشده است.

مسألة في إرادة الله تعالى

نجاشی^{۲۲} این کتاب را از تألیفات شیخ مفید(قده) ذکر کرده است.

این کتاب تاکنون چاپ نشده است.

تنها نسخه خطی از این رساله ضمن مجموعه ای به خط احمد بن الحسین بن العودی الأسدی الحلّی است که در سالهای ۷۴۰ - ۷۴۶ نوشته شده و در کتابخانه دانشگاه آکسفورد لندن نگهداری می شود.

مرحوم کراچکی در کنز الفوائد مبحثی را با عنوان «فصل من کلام شیخنا المفید في الإرادة» آورده است که با نسخه موجود در آکسفورد اختلاف دارد.

مسألة في خبر ماریة

نجاشی^{۲۳} این رساله را از تألیفات شیخ مفید ذکر کرده است.

موضوع رساله پیرامون قصه ماریه قبطیه همسر رسول اکرم(ص) و حضور پسر عمویش در خانه اوست که رسول الله(ص) به امیرالمؤمنین(ع) می فرماید: برو و اگر مرد اجنبی در منزل ماریه بود با شمشیرت او را بکش

.....

۷۱ - رجال نجاشی، ص ۴۰۱.

۷۲ - رجال نجاشی، ص ۳۹۹.

۷۳ - رجال نجاشی، ص ۴۰۱.

و حضرت امیر می فرماید: آیا امر است که باید بدون چون و چرا انجام شود و یا اینکه اگر خلاف مطلب گزارش شده را دیدم او را نکشم؟ و اشکالاتی در این باره که شیخ (قده) در مقام بیان جواب، مطالبی دارند.

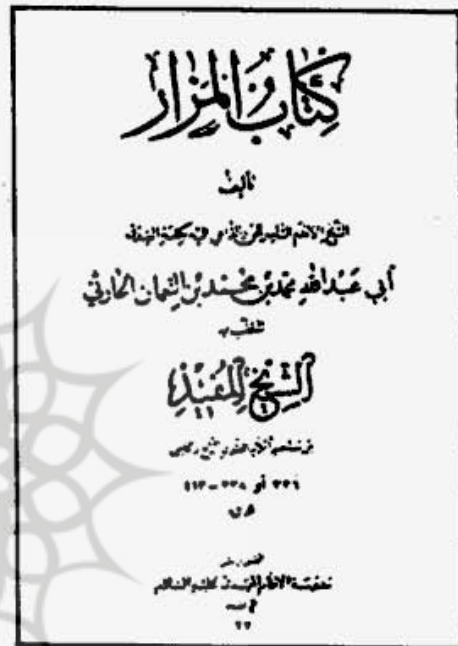
پاهاست و دلیلش را خبر منسوب به پیامبر (ص) ذکر می کند، لیکن شیخ مفید اعتراض می کند که این روایت بر وجوب شستن پاها در وضو دلالت نمی کند. مطالب مورد مناظره در این مجلس به اضافه سه فصل دیگر در همین رابطه، در این رساله به رشته تحریر در آمده است.

این تألیف تا کنون چاپ نشده است.

المسألة الكافئة في إبطال توبة الخاطئة

نجاشی^{۷۵} و شیخ طوسی^{۷۶} و ابن شهر آشوب^{۷۷} کتابی با عنوان «المسألة الكافية في تفسیق الفرقة الخاطئة» را از تألیفات مرحوم شیخ مفید شمرده اند.

این رساله از مآخذ بحار الأنوار^{۷۸} است که در مجلد هشتم بحار - چاپ سنگی - در ابواب مربوط به بیعت طلحه و زبیر و جنگ جمل مطالبی از

مسألة في المسح على الرجلين

نجاشی^{۷۴} این رساله را جزء تألیفات مفید آورده است و به عنوان «الرد علی النسفی العراقی» نیز معروف است.

شخصی در حضور شیخ مفید از ابو جعفر نسفی عراقی راجع به مسح پاها در وضو سؤال می کند و نسفی جواب می دهد که واجب در وضو، شستن

.....

۷۴ - رجال نجاشی، ص ۳۹۹.

۷۵ - رجال نجاشی، ص ۳۹۹.

۷۶ - فهرست، ص ۳۱۶.

۷۷ - معالم العلماء، ص ۱۱۳.

۷۸ - بحار الأنوار، ج ۱، ص ۷.

این رساله نقل نموده است. و نیز در کتابخانه مرحوم حاج میرزا حسین نوری^{۷۹} (قدّه) بوده و در مستدرک - چاپ اخیر، ج ۱۱، ص ۵۲ و ۵۸ - از این رساله نقل می‌کند، البته تمام مستدرک دیده نشده است.

با بررسی‌هایی که از فهرست نسخه‌های خطی بعضی کتابخانه‌ها به عمل آورده‌ایم تا کنون نسخه‌ای از این رساله یافت نشده است، اما علامه تهرانی می‌نویسد: نسخه‌ای از رساله در کتابخانه راجه فیض آباد موجود می‌باشد.^{۸۰}

در مقدمه کتاب تهذیب مرحوم شیخ طوسی به قلم علامه سید حسن موسوی خراسان این رساله در شمار تألیفات شیخ مفید آمده و اضافه شده که این رساله چاپ شده است و همچنین دانشمند محترم جناب آقای علی اکبر غفاری در مقدمه امالی شیخ مفید (ره) چاپ انتشارات اسلامی آن را در ردیف تألیفات شیخ مفید آورده و ذکر نموده که این رساله چاپ هم گردیده است.

ولی با بررسی‌هایی که به عمل آوردیم از نسخه چاپی این رساله

تألیفات موجود شیخ مفید

اطلاعی حاصل نشد. امید است اهل تتبع و تحقیق و کسانی که از نسخه چاپی و یا خطی این رساله اطلاعی دارند دبیرخانه کنگره بزرگداشت هزارمین سالگرد رحلت مرحوم شیخ مفید را مطلع نمایند.

المقنعه

نجاشی^{۸۱} و شیخ طوسی^{۸۲} و ابن شهر آشوب^{۸۳} این کتاب را در شمار تألیفات شیخ مفید آورده‌اند.

این کتاب اولین فقه مدونی است که به وسیله علمای شیعه رضوان الله علیهم تألیف گردیده است.

در ابتدای کتاب، پنج باب در اصول اعتقادات و دو باب در ذکر فهرست گونه فروع دین آمده است و سپس مباحث تفصیلی فروع دین شروع می‌شود.

.....

۷۹ - فهرست کتابخانه مرحوم حاجی نوری چاپ شده در کتاب آشنایی با چند نسخه خطی، دفتر اول.

۸۰ - الذریعه، ج ۱۷، ص ۲۴۸؛ ج ۲۰، ص ۳۹۱؛ ج ۱۱، ص ۲۲۳.

۸۱ - رجال نجاشی، ص ۳۹۹.

۸۲ - فهرست، ص ۳۱۵.

۸۳ - معالم العلماء، ص ۱۱۳.

کتاب مقننه که مجموعاً دارای سیصد و پنجاه و یک باب است علاوه بر آنکه تقریباً همه عناوین فقهی متداول در متون فقهی موجود را داراست دارای دو ویژگی خاص می باشد:

۱- اینکه بعد از کتاب حج، مشتمل بر بابی تحت عنوان «کتاب الأنساب و الزیارات» است.

۲- در آخر کتاب بابی دارد که روش نگارش و تنظیم اسناد مربوط به موضوعاتی از قبیل وصیت، وقف، طلاق، شرکت، اجاره، وکالت و... را بیان می کند که لا اقل کتب فقهی متداول در این زمان از این دو ویژگی - خصوصاً ویژگی دوم - بی بهره هستند.

منام الشیخ المفید

مناظره ای است از شیخ مفید (قده) که او در عالم رؤیا به عده ای برخورد می کند و از میان آنان فردی را به شیخ معرفی می کنند و شیخ از او سؤالاتی پیرامون آیه شریفه: ثَانِي اثْنَيْنِ اِذْ هُمَا فِي الْفَارِ^{۸۴} مطرح می کند که آیا این آیه دلالت بر فضل ابی بکر می کند یا نه؟ و بحث مجموعاً در سه فصل ادامه

می یابد.

نجاشی آن را جزء تألیفات شیخ مفید ذکر نکرده است و مستقلاً هم چاپ نشده، ولی ضمن کتاب کنز الفوائد کراچکی به چاپ رسیده است.

النص علی أمير المؤمنين (ع) بالخلافة و هي صورة مناظرة دارت بين شيخنا المفيد و القاضي الباقلاني

مرحوم حاج آقا بزرگ تهرانی^{۸۵} بر اساس نسخه های خطی موجود، این رساله را به عنوان «جواب الباقلانی» از تألیفات شیخ مفید دانسته است.

موضوع رساله پیرامون تعداد راویان نص بر خلافت بلا فصل علی بن ابیطالب (ع) است که اگر تعدادشان کم است، پس احتمال دروغ گویی می رود و اگر زیاد است اشکال می شود که چرا علی (ع) با کمک آنان قیام نکرد؟ خصوصاً که امامیه می گویند: اگر علی علیه السلام یاوری

.....

۸۴ - سوره توبه (۹): ۴۰.

۸۵ - الذریعه، ج ۵، ص ۱۷۷.

داشت قیام می‌کرد.

شیخ مفید جواب می‌دهد: هر چند تعداد راویان زیاد بوده است، ولی چنین نیست که هر کس توانایی نقل حدیث داشت، توانایی نبرد و کارزار هم داشته باشد.

شیخ مفید(قده) تردید شده و نسخه‌هایی که از «النکت فی مقدمات الأصول» - مطابق نقل مرحوم نجاشی و ابن شهرآشوب - اخیراً در دسترس قرار گرفته، با «النکت الإعتقادیه» تفاوت دارد.

الْأَشْبَاهُ

فِي مَسْرُوقَةٍ مُجْحَجٍ اللَّهُ عَلَى النَّبَاذِ

تأليف

الشيخ المفيد

الإمام أبي عبد الله محمد بن محمد بن عثمان البغدادي

الترجمة ١١٢ هـ

النكت في مقدمات الأصول.....

نجاشی^{۸۷} و ابن شهرآشوب^{۸۸} این رساله را از تألیفات شیخ مفید(قده) دانسته‌اند. عناوین بابهای این رساله عبارتند از:

۱- الإبانة عن معانی الألفاظ فی مقدمات النظر و ماهية الأعراس؛

۲- الكلام فی حدوث العالم و إثبات محدثه و الإبانة عن صفاته؛

۳- الكلام فی نفي التشبيه؛

۴- الكلام فی التوحيد؛

۵- الرسالة؛

۶- الإمامة؛

۷- الوعد و الوعيد.

این کتاب تاکنون چاپ نشده است.

.....

۸۶- الذریعه، ج ۲۴، ص ۳۰۲.

۸۷- رجال نجاشی، ص ۳۹۹.

۸۸- معالم العلماء، ص ۱۱۴.

النکت الإعتقادیه.....

این رساله منسوب به شیخ مفید است و مرحوم حاج آقا بزرگ تهرانی^{۸۶} آن را تحت عنوان «النکت فی اعتقاد الأصول» از تألیفات ایشان دانسته‌اند. این کتاب در پنج فصل: توحید، عدل، نبوت، امامت، و معاد، تدوین شده است.

در صحت انتساب این کتاب به

تألیفات موجود شیخ مفید